

TÜRK

2025, Yıl/Year: 13, Sayı/Issue: 43, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 21.11.2025

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 23.12.2025

Sayfa / *Page*: 119-127

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Prof. Dr. Alsou Kamaliev

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü

alsukemal@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Gülüş Aksoy

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

gaksoy@bartin.edu.tr

KAZAN ÜNİVERSİTESİ'NDE TÜRKİYAT ÇALIŞMALARININ BAŞLANGICI VE TATAR DİLİ İLE EDEBİYATI ARAŞTIRMALARININ KURUMSALLAŞMASI

Öz

Bu çalışma, Kazan Üniversitesi'nde Türkoloji geleneğinin 19. yüzyıl başlarından 21. yüzyıla kadar uzanan gelişimini inceleyerek Tatar dili ve edebiyatının nasıl bağımsız bir akademik disipline ve kurumsal yapıya dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmanın temel amacı, üniversitedeki Türkoloji geleneğinin oluşumunda erken dönem filolojik çalışmaların, Sovyet yıllarındaki yeniden yapılanmaların ve modern dönemdeki akademik genişlemenin hangi aşamalarda birbirini tamamlayan bir süreklilik oluşturduğunu göstermektir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı uygulanmış; ilgili belgeler ve literatür, tarihsel-doküman incelemesine dayalı olarak değerlendirilmiştir. İncelemeler, politik ve toplumsal dönüşümler dikkate alınarak (1804–1917; 1917–1991; 1991 sonrası) dönemlere ayrılmış; bu dönemler içinde bilimsel geleneğin kendini koruma biçimleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bulgular, Kazan Türkolojisi'nin yalnız Rus oryantalistlerinin çabalarıyla değil, Tatar öğretmenleri ve yerli entelektüellerin güçlü ve yaratıcı katkılarıyla şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kazan ekolü, Tatar dilinin tarihsel, filolojik ve kültürel temelde kararlı biçimde kurumsallaşmasını sağlayan; geçmişin birikimini

modern bilimsel yaklaşımlarla buluşturarak Türkoloji'nin bugününü açıklayan ve geleceğine yön veren merkezî ve etkili bir akademik odaktır.

Anahtar Sözcükler: Kazan Üniversitesi; Türkoloji; Doğu Dilleri Kürsüsü; Kazan ekolü

THE EMERGENCE OF TURKOLOGICAL STUDIES AT KAZAN UNIVERSITY AND THE INSTITUTIONALIZATION OF RESEARCH ON THE TATAR LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract

This study examines the development of the Turkological tradition at Kazan University from the early nineteenth century to the twenty-first century and reveals how the Tatar language and literature evolved into an independent academic discipline and an institutional structure. The main aim of the study is to demonstrate at which stages early philological studies, institutional reorganizations during the Soviet period, and academic expansion in the modern era formed a complementary continuity in the formation of the Turkological tradition at the university. A qualitative research approach was applied; relevant documents and literature were evaluated on the basis of historical-documentary analysis. The examinations were divided into periods by taking political and social transformations into account (1804–1917; 1917–1991; post-1991), and within these periods, the ways in which the scholarly tradition maintained itself were examined comparatively. The findings clearly demonstrate that Kazan Turkology was shaped not only by the efforts of Russian Orientalists but also by the strong and creative contributions of Tatar teachers and local intellectuals. The Kazan School is a central and influential academic center that ensures the institutionalization of the Tatar language on historical, philological, and cultural grounds, bringing together the accumulated heritage of the past with modern scientific approaches to explain the present of Turkology and to guide its future.

Keywords: Kazan University; Turkology; Department of Oriental Languages; Kazan School

Giriş

19. yüzyıl başlarında Rusya İmparatorluğu'nun bilim ve eğitim politikaları, Doğu'ya yönelik ilgiyi belirgin biçimde artırmış; imparatorluk sınırları içindeki Müslüman halkların dilleri ve kültürleri üzerine sistemli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. 1804 yılında kurulan Kazan Üniversitesi, bu dönemde yalnız Rus oryantalizminin değil, aynı zamanda Türkoloji'nin de ilk merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Üniversitenin kuruluş felsefesinde yer alan “bilginin Doğu'ya taşınması” anlayışı, zamanla yerini “Doğu dillerini kendi bağlamı içinde, yerli entelektüellerle birlikte inceleme” yaklaşımına bırakmıştır (Zamaletdinov ve Yusupova, 2016: 86-87).

Üniversitenin açılışıyla birlikte tesis edilen Doğu Dilleri Kürsüsü, Arapça ve Farsçanın yanı sıra Tatarca'nın da ders programına almasıyla dikkat çeker. Bu yapı, hem Rus doğu bilimcilerin hem de yerel Tatar aydınlarının katkısıyla iki yönlü bir akademik etkileşim modeli ortaya koymuştur. İlk Tatar öğretim üyeleri arasında anılan Nigmet İbrahimov, İbrahim Halfin ve Möhemmetgali Mahmudov'un dersleri, Tatar toplumunun kendi dilinde bilim üretme iradesini üniversiteye taşımış;

Tatarca ilk kez kurumsal bir çerçevede bağımsız bir filolojik çalışma alanı olarak tanınmıştır¹ (Minnegulov ve Sadretidinov 2005:246-247).

İbrahim Halfin (1778-1829), bu erken dönemin en önde gelen isimlerindendir. Kazan'daki "Asya Tipografyası"nın bilimsel denetmeni olarak başlayan görevini daha sonra üniversitedeki Doğu Dilleri dersleriyle birleştiren Halfin, medrese geleneğinin gramer mirasını modern pedagojik ilkelerle buluşturmuştur. Onun hazırladığı "Tatar dilinin alfabesi ve grameri, Arapça okuma kurallarıyla birlikte, 1778" ile "Cengiz Han ve Aksak Timur'un Hikâyesi" gibi eserleri, hem ders kitabı olarak kullanılmış hem de Tatar dili üzerine yapılan çalışmalara önemli bir kaynak olmuştur. Bu dönemde Tatarca, halkın konuşma dilinin ötesine geçerek öğretim, ibadet ve bilim dili olarak kurumsal statü kazanmaya başlamış; elyazması kültüründen matbu kültüre geçişte Kazan Üniversitesi merkezi bir rol üstlenmiştir (Minnegulov ve Sadretidinov 2005:246-248).

Bu erken filolojik zemin, ilerleyen yıllarda Aleksandr Kazembek, İvan Berezin ve Wilhelm Radloff gibi isimlerin katkılarıyla gelişmiş; Tatar yazı dili araştırmaları evrensel bir "Türk dilleri ailesi" perspektifinin parçası hâline gelmiştir. Radloff'un Sibiry'a ve Orta Asya ağızlarına yönelik derlemeleri, Kazan'da oluşan filolojik birikimi Avrupa bilim sahnesine taşımış; Kayyum Nasıyri'nin sözlük ve gramer çalışmaları ile Alimcan Barudi'nin eğitim reformları, Tatarcanın modern bilim dili niteliğini pekiştirmiştir (Minnegulov ve Sadretidinov 246-248; Minnegulov 2015:65-71) Kazembek'in Kazan yıllarına ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler ise özellikle "Deyatelnost azerbaydzhanskogo uchenogo M. Kazem-Beka v Kazanskoy universitete (1826-1848)" ve Vagif Sultanlı'nın Mirza Kazem-Bek'in edebî-metin mirasına dair "Literaturovedcheskoe nasledie Mirzy Kazem-Beka" adlı makalesinde etraflıca ele alınmaktadır.

Böylece Kazan Üniversitesi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yalnız bölgesel bir merkez değil, Türkoloji düşüncesinin kurucu odaklarından biri hâline gelmiştir (Minnegulov 2015: 65-71). Bu makale, Kazan Üniversitesi'nde Türkiyat geleneğinin nasıl doğduğunu, Tatar dili ve edebiyatı çalışmalarının hangi aşamalarda kurumsallaştığını ve bu sürecin modern Türkoloji'ye hangi kavşaklarda yön verdiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu erken dönem anlatısına ilişkin mevcut literatür, çoğunlukla Rus oryantalistlerinin faaliyetlerine odaklanan tek yönlü bir gelişim çizgisi sunmuştur. Ancak Kazan Üniversitesi'nin Türkoloji tarihini anlamak için, bu sürecin sadece kurumsal yapıların inşasıyla değil, aynı zamanda yerli Tatar entelektüellerinin bilgi üretimindeki belirleyici rolüyle şekillendiğini dikkate almak gerekir. Bu nedenle Kazan'daki Türkoloji mirası; pedagojik birikim, bilimsel süreklilik ve toplumsal kimlik bilinciyle iç içe ilerleyen çok katmanlı bir oluşum olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, gelişmeyi tek yönlü bir etkilenme süreci olarak değil; Rus oryantalistlerinin katkıları ile yerli Tatar entelektüellerinin çabalarının karşılıklı etkileşimi içinde açıklama olanağı sunar. Bu bağlamda Kazan Üniversitesi'nin Türkoloji alanındaki konumu, yalnız akademik metinlerin değil, Tatar toplumunun dili ve kimliği için verdiği uzun soluklu çabanın da doğal bir sonucudur.

Doğu Dilleri Kürsüsü Ve Erken Dönem Türkoloji

1804'te kurulan Doğu Dilleri Kürsüsü, Rusya'daki doğu dilleri öğretiminin en eski ve en etkili merkezlerinden biridir. Arapça ve Farsçanın yanında Tatarcanın da ders programına alınması, yalnız pedagojik bir yenilik değil; imparatorluğun yerel halklarla ilişkisinde dilin stratejik bir araç olarak görülmeye başlandığının göstergesidir ("Tyurkologiya v Kazanskoy universitete: proshloe i nastoyashchee"). Bu tercih, bir yandan merkezî yönetimin "yerel halkın diliyle yönetme ve anlama"

¹ Bu çalışmada "Tatar" terimiyle Volga-Ural havzasında şekillenen Kazan Tatarları kastedilmektedir.

yönelimini, diğer yandan yerli Tatar aydınlarının “dil aracılığıyla var olma” bilincini buluşturan tarihsel bir kesişme noktasıdır.

Kürsünün ilk yıllarında Tatarca dersleri, İbrahim Halfin’in hazırladığı alfabe ve dilbilgisi kitapları üzerinden yürütülmüştür. Halfin’in yöntemi, Arapça dilbilgisi geleneğini bütünüyle reddetmeden onu Tatarca’nın yapısına göre dönüştürür; böylece Tatarca ilk kez bağımsız bir dil olarak akademik çerçevede ele alınmış olur. Halfin’in “Tatar Alfabeti ve Grameri” ve tarihî anlatılara dayalı ders metinleri, hem filolojik hem pedagojik açıdan bir yenilik sunmuş; Tatar dilinin yalnız dinî öğretimle sınırlı olmadığını, bilimsel bilgiye de zemin olabileceğini göstermiştir (Zamaletdinov ve Yusupova 2016:87-90; Minnegulov ve Sadretdinov 2005:246-248).

Ayrıca Halfin’in 1809’da Kazan Üniversitesi matbaasında bastırdığı “Tatar Dilinin Alfabeti ve Grameri” adlı eseri, Tatar Türkçesinin üniversite düzeyinde yabancı dil olarak öğretimine yönelik ilk sistemli ders kitabı niteliğindedir ve Kazan’daki Türkoloji geleneğinin kurumsal zeminini güçlendirmiştir (Akbaş 2024:7-26).

Halfin’in vefatından sonra bu çizgi İvan Berezin, Aleksandr Kazembek, Karl Fuks ve Hristian Fren gibi Rus oryantalistlerinin katkılarıyla genişlemiştir. Kazembek’in 1839 tarihli “Türk-Tatar Genel Grameri” ve 1846’daki genişletilmiş baskısı, Kazan ekolünün uluslararası görünürlüğünü artırmış; eser ödüle layık görülmüş ve kısa sürede Almancaya çevrilmiştir. (Minnegulov 2015: 65-71) Berezin’in metin yayımları ve Fuks’un etnografik gözlemleri de Kazan’da oluşan filolojik bilginin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca Kazembek’in Kazan Üniversitesi’ndeki akademik faaliyeti ve metodolojik katkıları, hem Djanizade’nin “Deyatelnost M. Kazem-Beka v Kazanskoy universitete (1826–1848)” başlıklı çalışmasında hem de Vagif Sultanlı’nın Mirza Kazem-Bek’in edebî-bilimsel mirasına ilişkin makalesinde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Bu filolojik miras, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Kazan’ı Türk dilleri ailesinin merkezlerinden birine dönüştürmüş; yerel Tatar yazı dili araştırmaları, evrensel Türkoloji perspektifiyle birleşmeye başlamıştır. Bu yönelişin en güçlü temsilcisi Wilhelm Radloff’tur. Radloff’un Sibiry ve Orta Asya Türk lehçeleri üzerine gerçekleştirdiği saha temelli ağız araştırmalarına dayanan yöntemi, “Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme” (1885) adlı derleme çalışmasında somutlaşmış; bu yaklaşım, Kazan ekolünün karşılaştırmalı filoloji yönünü belirginleştiren temel metodolojik zeminlerden biri hâline gelmiştir. Radloff’un söz konusu yöntemi, Kazan’da oluşan filolojik birikimi yalnızca Rusya ile sınırlı kalmayan, Avrupa Türkolojisi’ni de etkileyen geniş bir bilimsel çerçeveye taşımıştır.

Kazan çevresinde şekillenen bu bilimsel atmosfer yalnız filolojiyle sınırlı kalmamış; Tatar aydınlanmasının öncülerinden Kayyum Nasıyri’nin çalışmalarında somutlaşmıştır. Nasıyri’nin sözlük, gramer ve halkbilimi derlemeleri, Tatar dilini “günlük iletişim dili” olmaktan çıkarıp sistematik olarak incelenen bir bilim diline dönüştürmüş; Türkoloji’nin kültür bilimleri ile iç içe gelişmesine imkân tanımıştır.

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Alimcan Barudi gibi isimler, Tatar edebiyatı, maarif tarihi ve modern pedagojinin temellerini atarak Kazan’daki Türkoloji geleneğini geliştirmişlerdir. Barudi’nin modern eğitim reformları, medreselerdeki öğretim yöntemlerini bilimsel temele oturtmuş; Kazan Üniversitesi kökenli filolojik birikim, Tatar toplumunun eğitim kurumlarında yeniden hayat bulmuştur.

Tatar ve Rus araştırmacıların, farklı ideolojik ve kültürel amaçlar gütmelerine rağmen yürüttükleri filolojik çalışmaların ortak nihaî sonuçları, Tatar dilinin sistemli biçimde kayda geçirilmesi, bilimsel inceleme nesnesi hâline gelmesi ve yazılı kültürünün kurumsallaşması yönünde

kesişmiştir. Araştırmacıların bu ortak emeği, Tatar dilini hem akademik filolojinin hem de kültürel kimlik inşasının merkezine yerleştirmiştir. Kazan Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Doğu Dilleri Kürsüsü, ilerleyen yıllarda kurulacak Türk-Tatar Filolojisi bölümlerinin kurumsal çekirdeğini oluşturmuştur (“Tyurkologiya v Kazanskoy universitete: proshloe i nastoyashchee”).

Bu erken dönem anlatısı, mevcut literatürde çoğunlukla birbirinden kopuk, kişi-merkezli biyografik bilgiler şeklinde ele alınmıştır. Oysa bu çalışma, Doğu Dilleri Kürsüsü’nün oluşumunu yalnızca akademik metinler ve kurumsal belgeler üzerinden değil; Tatar toplumunun kendi iç dinamikleri, yerli bilgi üretim pratikleri ve kültürel sürekliliği açısından yeniden okumayı önermektedir. Halfin’den Nasıyri’ye, Radloff’tan Barudi’ye uzanan bu çizgi, Kazan’daki Türkoloji geleneğinin yalnız dışarıdan aktarılan filolojik yöntemlerle değil; Tatar aydınlarının kendi kültürel birikimi ve dil bilinciyle birlikte şekillendiğini gösterir. Bu yaklaşım, erken dönem Türkoloji’yi tek taraflı bir “oryantalist bilgi üretimi” süreci olarak değil, çok merkezli, karşılıklı etkileşimlere dayalı bir bilgi alanı olarak yorumlamakta; böylece Kazan ekolünün özgünlüğünü yeniden tanımlamaktadır.

Sovyet Dönemi ve Enstitüleşme

20. yüzyılın başı, hem Rusya’daki devrim hareketleri hem de Tatar aydınlarının yükselen entelektüel dinamizmiyle birlikte Kazan Üniversitesi’nde yeni bir bilimsel evrenin kapısını açmıştır. 1917 Devrimi’nin ardından yükseköğretim kurumlarında yapılan köklü yeniden yapılanmalar, Kazan’daki Türkoloji çalışmalarını doğrudan etkilemiş; kimi zaman kesintiler yaşansa da bu gelenek hiçbir dönemde tamamen ortadan kalkmamış, biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür (“Tyurkologiya v Kazanskoy universitete: proshloe i nastoyashchee”).

1920’li yıllarda Tatar dili, Sovyet eğitim sisteminde resmî eğitim ve cumhuriyet dili statüsüne kavuşmuş; bu karar, Kazan Üniversitesi’nde Tatarca öğretiminin yeniden kurumsallaştırılmasının önünü açmıştır. Bu dönemde Möhetdin Korbangaliev’in çalışmaları belirleyici olmuş; o, Tatarca öğretimini hem pedagojik açıdan hem de filolojik bütünlük bakımından sistemli bir müfredata dönüştürmüştür. Korbangaliev’in hazırladığı ders notları ve el kitapları, yıllar boyunca öğretmen ve araştırmacılar için temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır (Zamaletdinov ve Yusupova 2016:90-92).

1920-1930’larda “megrifet” (maarifçilik) ruhuyla yetişmiş Tatar aydınları üniversiteye kazandırılmış; ders içerikleri dil öğretimiyle sınırlı olmaktan çıkarak tarih, edebiyat, folklor ve kültür alanlarına yayılmıştır. Galimcan İbrahimov, Cemal Velidi ve Abdülkadir İnan gibi isimler, Kazan’daki Türkoloji çalışmalarını Sovyet coğrafyasının diğer merkezleri - Bakü, Taşkent, Almatı - ile temas hâline getirmiş; böylece Türkoloji, yalnız bölgesel bir ilgi alanı olmaktan çıkıp geniş bir akademik ağına parçasına dönüşmüştür (Minnegulov 2015:65-71). Bu dönem, Kazan ekolünün “Sovyet Türkolojisi” içinde ayırt edici bir yer edinmesini sağlamıştır.

1944 yılında Kazan Devlet Üniversitesi bünyesinde Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümünün resmen kurulması, Türkoloji’nin kurumsal tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Bölümün ilk başkanı R. Hakimova, klasik filoloji geleneğini modern dilbilimle birleştiren bir program tasarlamış; bu sayede Tatar dili ve edebiyatı, üniversite düzeyinde bağımsız bir akademik disiplin hâline gelmiştir (Minnegulov ve Sadretdinov 2005:248). Savaş sonrası yıllarda yetişen öğretmenler, yalnız Tataristan’da değil, Sovyetler Birliği’nin çok çeşitli bölgelerinde görev almış; böylece Kazan ekolü geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

1950’ler ve 1960’lar, Kazan’da Türkoloji’nin bir “okul” kimliği kazandığı dönemdir. Mirfatih Zekiye, Mansur Hasanov, İbrahim Nuruillın ve Haras Eyüpov gibi bilim insanları; fonetik, morfoloji, sözcük bilgisi, tarihi dilbilim ve karşılaştırmalı Türkoloji alanlarında yürüttükleri çalışmalarla, Kazan ekolüne özgü güçlü bir akademik paradigma oluşturmuştur (Minnegulov 2015:65-71).

Zekiyev'in Türk halklarının kökenine ilişkin tezleri ve karşılaştırmalı yöntemleri, Kazan Türkolojisi'ni klasik filolojinin dışına taşıyarak yeni kavramsal alanlar açmıştır.

1989 yılında alınan senato kararıyla Tatar Filolojisi, Tarihi ve Şarkiyat Fakültesinin bağımsız bir yapıya kavuşması, yalnızca akademik değil, aynı zamanda dönemin siyasal ve yönetsel dönüşümleriyle yakından ilişkili sembolik bir adım niteliği taşımaktadır. Bu kurumsal yeniden yapılanma, Sovyetler Birliği'nin son döneminde merkez-çevre ilişkilerinin yeniden tanımlandığı, ulusal dillerin ve kültürlerin kamusal alanda daha görünür hâle geldiği bir bağlamda gerçekleşmiş; Tatar halkının kendi dilinde bilim üretme hakkının kurumsal düzeyde tanınması anlamına gelmiştir. Fakülte, dilbilimi, edebiyat, tarih ve doğu dilleri bölümlerini bir araya getirerek çok yönlü bir Türkoloji merkezi hâline gelmiş; bu yapı sayesinde Kazan Üniversitesi, Doğu dilleri çalışmalarında yeniden bölgesel bir çekim merkezine dönüşmüştür ("Tyurkologiya v Kazanskom universitete: proshloe i nastoyashchee").

2000'li yıllarda yapılan yeni akademik düzenlemelerle fakülte, Kazan Federal Üniversitesi bünyesinde Tatar Filolojisi ve Tarihi Fakültesi adını almış; Prof. Dr. İskender Gıylaciev'in başkanlığında modern Türkolojiyi dijital arşivler, elektronik metin edisyonları, çağdaş öğretim teknikleri ve uluslararası akademik iş birlikleriyle zenginleştirmiştir (Zamaletdinov ve Yusupova 2016:90-92).

Bugün Kazan Üniversitesi, Türkoloji alanında yalnızca tarihsel bir mirasın değil, canlı bir araştırma geleneğinin temsilcisidir. Üniversite bünyesinde yürütülen çalışmalar, Halfin, Kazembek ve Radloff'un bıraktığı bilimsel mirası 21. yüzyılın gereksinimlerine uyarlamakta; Tatar dili artık yalnızca bölgesel bir iletişim aracı değil, Türk Dünyası araştırmalarının merkezî bilim dillerinden biri olarak öğretilmektedir. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu'nun son yıllarda ana dillerde eğitim alanını daraltan politikaları, ders saatlerinin azaltılması ve statü değişiklikleri yoluyla filoloji çalışmalarının kurumsal çerçevesini sınırlayan yapısal bir etki yaratmaktadır. Kazan ekolü, kökleri 19. yüzyıla uzanan bilimsel sürekliliğini, Sovyet döneminin dönüşümleri ve günümüzün dijital akademisinin imkânlarıyla harmanlayarak bu kısıtlı zeminde sürdürmektedir.

Bu döneme ilişkin literatür, genellikle Sovyet ideolojisinin belirleyici rolü üzerinden tek boyutlu bir okuma üretmiştir. Ancak Sovyet dönemindeki Türkoloji faaliyetlerini yalnızca politik müdahalelerin gölgesinde değerlendirmek, Kazan ekolünün kendi iç metodolojik sürekliliğini ve kurumsal direncini görünmez kılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönemde yürütülen Türkoloji faaliyetlerinin kendi iç metodolojik sürekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söz konusu dönem, bu çalışmada bir "kesinti" olarak değil; filolojik bilginin yeniden örgütlendiği, öğretim modellerinin modernleştiği ve yerli entelektüel sermayenin yeni yöntemlerle üretildiği bir dönüşüm ve yeniden yapılanma evresi olarak ele alınmıştır.

Korbangaliev'den Hakimova'ya, Zekiyev'den Hasanov'a uzanan bilimsel çizgi, Sovyet üniversite sisteminin dayattığı ideolojik çerçevenin ötesine geçerek Tatar dili çalışmalarını bilimsel özerkliğe taşıyan entelektüel bir dayanıklılık sergilemiştir. Bu nedenle Kazan ekolünün 20. yüzyıl boyunca süreklilik göstermesi, dışsal politik baskılara rağmen yerleşmiş bir filolojik gelenek ve devamlılığı sağlanmış akademik kadro sayesinde mümkün olmuştur. Bu bağlamda Sovyet dönemi, çoğu çalışmada vurgulandığı gibi yalnızca "zorunlu ideolojik uyum" değil, Kazan Türkoloji'sinin kendi yöntemlerini kurduğu, araştırmacı kuşağını biçimlendirdiği ve Türk Dünyası içinde kalıcı bir referans hâline geldiği dinamik bir değişim süreci olarak değerlendirilmektedir.

Kazan Üniversitesi'nin Türkoloji Geleneğinde Tatar Öğretmenlerinin Rolü

Kazan Üniversitesi'nin Türkoloji geleneği, yalnızca kurumsal düzenlemelerin veya Rus oryantalist çevrelerin ürünü değildir; aynı zamanda Tatar öğretmenlerinin kuşaklar boyunca taşıdığı

sessiz, derin ve yapıcı emeğin bir sonucudur. 19. yüzyıldan itibaren “öğretmek”, Tatar aydınları için yalnız bir meslek değil, dili geleceğe taşıyan bir hizmet ve kültürel bir sorumluluk hâline gelmiştir. Matbaadan medreseye, halk mekteplerinden üniversiteye uzanan bu geniş alan, Tatar öğretmenlerini hem dilin koruyucusu hem de yenileyicisi konumuna getirmiştir.

İlk kuşağın en belirgin adı İbrahim Halfin’dir. Halfin, Kazan Üniversitesi’nde Tatarca derslerini başlatan ilk Tatar hocası olarak modern Türkoloji öğretiminin kurucu figürü kabul edilir. Onun pedagojik modeli, dil öğretimini yalnızca kuralların aktarımı olarak değil, düşünmenin ve anlama biçiminin inşası olarak ele alır. Medrese geleneği ile akademik filolojiyi buluşturan bu yaklaşım, Kazan’daki Türkoloji eğitiminin sonraki yüzyıllardaki karakterini belirlemiştir (Zamaletdinov ve Yusupova 2016:87-90).

Halfin’den sonra gelen Kayyum Nasıyri (1825-1902), her ne kadar doğrudan üniversite hocalığı yapmasa da, hazırladığı ders kitapları, sözlükler, halkbilimi derlemeleri ve dilbilgisi çalışmalarıyla Kazan Üniversitesi çevresindeki bilimsel iklimi besleyen en etkili Tatar aydınlarından biri olmuştur. Nasıyri’nin Tatarca’yı modern bir öğretim diline dönüştürme çabası, üniversitedeki akademik birikimin yerel halkla buluşmasını sağlamış ve Tatar öğretmenliğinin toplumsal zemini genişlemiştir (Minnegulov 2015:65:71).

20. yüzyıl başlarında Möhetdin Korbangaliev, Tatar dilinin üniversitede yeniden sistemli biçimde öğretilmesinde belirleyici olmuştur. Onun hazırladığı ders notları ve öğretim materyalleri, Sovyet döneminde uzun yıllar boyunca temel kaynak olarak kullanılmış; Tatarca’nın “ikinci devlet dili” statüsü kazandığı dönemde üniversite ile bölgedeki diğer eğitim kurumları arasında ortak bir müfredat zemini oluşmuştur (Zamaletdinov ve Yusupova 2016: 89-92).

Savaş sonrası yıllarda R. Hakimova’nın önderliğinde kurulan Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tatar öğretmenliğinin kurumsal bir yuva kazanmasını sağlamıştır. Hakimova’nın oluşturduğu programlar, Tatar dili araştırmalarını klasik filoloji geleneğiyle modern dilbilim yöntemleri arasında konumlandırmış ve öğretmen yetiştirmeyi yeniden akademik bir çerçeveye oturtmuştur.

1950’ler ve 1960’lardan itibaren Mirfatih Zekiyev, Mansur Hasanov, İbrahim Nurullin ve Haras Eyüpov gibi öğretim üyeleri, Tatar dilinin ses biliminden sözcüklüğüne, tarihî gramerden karşılaştırmalı Türkolojiye kadar uzanan geniş bir yelpazede çalışmalar yaparak Kazan ekolünün metodolojik kimliğini güçlendirmiştir. Bu kuşak, Tatarca öğretimini yalnızca teknik bir beceri değil, kültürel bir bilinç alanı olarak görmüş; dilin öğretimini kimlik aktarımının bir parçası hâline getirmiştir (Minnegulov 2015:65:71).

1989’da Tatar Filolojisi, Tarihi ve Şarkiyat Fakültesi’nin bağımsız bir akademik birim olarak yeniden şekillenmesiyle birlikte bu gelenek kurumsal bir süreklilik kazanmıştır. Fakülte mezunları, Tataristan’da ve Rusya’nın çeşitli Türk nüfuslu bölgelerinde öğretmenlik, araştırmacılık ve akademisyenlik yaparak Kazan Türkoloji okulunun etkisini genişletmiştir. Böylece Tatar öğretmenlerinin yüzyıllık emeği, yalnız üniversite içinde değil, geniş bir coğrafyada benimsenen bir eğitim geleneği oluşturmuştur (“Tyurkologiya v Kazanskoy universitete: proshloe i nastoyashchee”).

Bugün Kazan Federal Üniversitesi adıyla faaliyet gösteren kurum, 1804 yılında kurulan Kazan Üniversitesi’nin tarihsel ve kurumsal devamıdır. Üniversitenin adı, Sovyet dönemi sonrasında yükseköğretim alanında gerçekleştirilen idari düzenlemeler çerçevesinde değiştirilmiş ve modern dönemde Kazan Federal Üniversitesi adını almıştır. Bu kurumsal süreklilik içinde filoloji ve Türkoloji alanlarında çalışan akademisyenler, doğrudan adı bilinen bu büyük kuşağın bıraktığı mirası sürdürmekte; Tatarca’nın modern bir bilim dili olarak öğretilmesini ve araştırılmasını sağlamaktadır. Bu süreç, öğretmenliğin yeniden bir medeniyet hizmetine dönüşmesini mümkün kılmakta; geçmişin

dilini geleceğin bilimiyle buluşturan kesintisiz bir süreklilik yaratmaktadır (Zamaletdinov ve Yusupova 2016: 91).

Bu tarihsel süreç, Tatar öğretmenlerinin Kazan Üniversitesi'ndeki Türkoloji geleneğini yalnızca sürdüren değil, aynı zamanda dönüştüren temel aktörler olduğunu göstermektedir. Tatar öğretmenleri, üniversitedeki filolojik yaklaşımı kendi kültürel birikimleriyle beslemiş; dil öğretimini kimlik bilinci, kültürel süreklilik ve toplumsal aidiyetle ilişkilendiren özgün bir pedagojik model ortaya koymuştur. Bu çerçevede Kazan ekolünün ayırt edici niteliği, Rus oryantalizminin kuramsal yapısıyla Tatar entelektüel geleneğinin sahici dil ve kültür deneyimini birleştiren çift yönlü bir bilgi üretim mekanizması olmasıdır. Tatar öğretmenlerinin kuşaklar boyunca koruduğu bu yerli pedagojik hafıza, ideolojik dönüşümlere rağmen Türkoloji çalışmalarında kesintinin yaşanmamasını sağlamış; üniversite ile toplum arasında daimî bir kültürel bağ kurmuştur. Dolayısıyla Kazan Türkolojisi'nin sürekliliği, kurumsal kararların ötesinde, Tatar öğretmenliğinin oluşturduğu güçlü bilimsel ve kültürel zeminle açıklanabilir.

Sonuç

Kazan Üniversitesi'nde Türkoloji çalışmalarının gelişimi, iki yüzyılı aşan bir süre boyunca katman katman inşa edilmiş, aynı zamanda sürekli yeniden yorumlanmış bir bilimsel mirasın varlığına işaret etmektedir. 19. yüzyıl başında Doğu Dilleri Kürsüsü'nün kurulmasıyla başlayan süreç, Tatar dili ve edebiyatının ilk kez filolojik bir disiplin olarak tanınmasını sağlamış; Halfin, Kazembek ve Berezin gibi isimlerin çalışmaları, Kazan'ı kısa sürede uluslararası Türkoloji literatüründe referans noktası hâline getirmiştir. Bunu izleyen dönemde Radloff'un derlemeleri, Nasıyri'nin sözlük ve gramer çalışmaları, Barudi'nin maarif reformları ve birçok araştırmacının katkıları, Türk dilleri araştırmalarını metin merkezli dar bir filoloji alanı olmaktan çıkarıp kültürel birikim, eğitim tarihi ve toplumsal modernleşmeyle iç içe geçmiş geniş bir Türkoloji çerçevesine dönüştürmüştür.

Bu makale, söz konusu tarihsel çizgiyi yalnızca ardışık olaylar ve kurumlar üzerinden değil, üç aşamalı bir kavramsal model çerçevesinde yeniden okumaktadır: Erken dönem (1804-1917), Sovyet dönemi (1917-1991) ve modern dönem (1991 sonrası). Bu model, yaygın anlatılarda sıkça tekrar edilen “kopuş” ve “başlangıç” şemalarını sorgulamakta; özellikle Sovyet dönemini Türkoloji açısından yalnızca ideolojik baskı ve kesinti evresi olarak değil, filolojik bilginin kurumsal biçimde yeniden örgütlendiği, öğretim modellerinin modernleştiği ve Kazan ekolünün yöntemsel sürekliliğini koruduğu bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirmektedir. Modern dönem ise, Sovyet sonrası koşullarda Kazan Türkolojisi'nin kurumsal sürekliliğini sürdürdüğü, akademik yapılanmasını güncel ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden şekillendirdiği ve tarihsel birikimini çağdaş bilimsel yaklaşımlarla buluşturduğu bir evre olarak ele alınmaktadır. Böylece çalışma, Kazan Türkolojisi'nin gelişimini politik kırılmaların ötesinde; kurumların iç dinamikleri, filolojik yöntemlerin dönüşümü ve akademik geleneğin devamlılığı temelinde kavramayı amaçlamaktadır.

Kazan'daki Türkoloji geleneğinin yalnız Rus oryantalizmine dayalı bir gelişim çizgisiyle açıklanamayacağı görülmektedir. Halfin'den Nasıyri'ye, Korbangaliev'den Hakimova'ya, Zekiyeve ve Hasanov kuşağından günümüz akademisyenlerine uzanan geniş Tatar bilim insanları topluluğu, üniversitede şekillenen filolojik çalışmaları yerli öğretim birikimi ile beslemiş ve bu alanın yönünü belirleyen sürdürülebilir bir eğitim anlayışı ortaya koymuştur. Bu anlayış, dil öğretimini yalnızca kuralların aktarımı olarak değil; dilin toplum içindeki yaşama biçimiyle birlikte kavranması gereken bir alan olarak ele almıştır. Kazan ekolünün kendine özgü niteliği de burada belirginleşir: Rus araştırmacıların getirdiği bilimsel yöntem ile Tatar aydınlarının sahici dil tecrübesi tek yönlü bir aktarım değil, karşılıklı bir etkileşim içinde biçimlenmiş; böylece Kazan Üniversitesi, Türkoloji çalışmalarında iki kaynağın buluştuğu güçlü bir bilim ortamına dönüşmüştür.

Bu çerçevede Kazan Üniversitesi Türkoloji geleneği, yalnızca tarihsel bir akademik birikimin değil, kimliği, dili ve kültürü merkeze alan geniş bir düşünce çizgisinin kurumsal ifadesi olarak okunmalıdır. Tatarca'nın elyazması kültüründen matbu kültüre, yerel ders halkalarından üniversite kürsüsüne ve dijital arşivlere uzanan serüveni; dilin bir iletişim aracı olmanın ötesinde, Türk Dünyası araştırmalarının merkezî bilim dili olarak kültürel sürekliliğin başlıca dayanaklarından biri hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu makale, Kazan ekolünü hem geçmişin birikimini modern bilimsel yöntemlerle birleştiren hem de Türkoloji'nin bugününü ve geleceğini kavramsal, yöntemsel ve kurumsal düzlemlerde etkileyen dinamik bir merkez olarak değerlendirmeyi önermektedir.

Sonuç olarak, Kazan Üniversitesi'nde şekillenen Türkoloji çizgisi, tarihsel sürekliliğini koruyarak günümüze uzanan özgün bir bilimsel birikim ortaya koymuştur. Tatar dili ve edebiyatı çalışmalarının medrese kökenli filolojik gelenekten modern akademik yöntemlere taşınmasında bu kurum belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bugün Kazan ekolünün ulaştığı nokta, yalnızca yerel bir öğretim geleneğinin değil, Türk Dünyası araştırmalarında çok yönlü ve dinamik bir merkezin varlığını göstermektedir. Bu nedenle Kazan Üniversitesi, Türkoloji tarihine hem geçmişin birikimini taşıyan hem de geleceğin araştırma ufkunu besleyen güçlü bir odak olarak dâhil edilmektedir.

Bu çerçevede gelecekte yapılacak araştırmaların, Kazan ekolünün farklı dönem ve kişisel katkılarını daha ayrıntılı karşılaştırmalı incelemelerle ele alması, alana yeni açılımlar kazandıracaktır.

Kaynaklar

- Akbaş, Faruk (2024). "İbrahim İshakoviç Halfin'in Ruslara Yabancı Dil Olarak Tatar Türkçesi Öğretimindeki Rolü." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 24(2), ss. 335–360. doi: 10.53327/tdid.2024.1360231.
- Djanizade, D. (t.y.). "Deyatelnost azerbaydzhanskogo uchenogo M. Kazem-Beka v Kazanskoy universitete (1826–1848)." *Azerhistory*. <https://azerhistory.com/?p=35498> [Erişim: 14.11.2025].
- Minnegulov, M. H. ve Sadretdinov, R. N. (2005). *Edebiyat: Eski ve Orta Çağ, XIX. Yüzyıl Tatar Edebiyatı*. 3. baskı, Kazan: Maarif Neşriyatı, 2005, ss. 246–251.
- Minnegulov, H. (2015). "Tatarskaya slovesnost' v Kazanskoy universitete." *Nauchnyi Tatarstan*, 1, ss. 65–71.
- Radloff, Wilhelm (1990). "Samples of Folk Literature from the North Turkic Tribes." *Oral Tradition*, 5(1), ss. 5–84. <https://doi.org/10.1353/ort.1990.0004> [Erişim: 20.11.2025].
- Sultanlı, Vaqif (2015). "Literaturovedcheskie nasledie Mirzy Kazem-Beka." İçinde R. M. Valeev (Ed.), *Nasledie Mirzy Kazem-Beka: İstoriya i sovremennost'*, ss. 185–191. Kazan: Foliant.
- "Tyurkologiya v Kazanskoy universitete: proshloe i nastoyashchee" (2016). *Türkologiya*, 3, ss. 86–94. <https://www.turkologiya.az/jurnal/Turkologiya-2016-3.pdf> [Erişim: 15.10.2025].
- Zamaletdinov, Radif ve Yusupova, Alfiya (2016). "Tatarskii yazık v Kazanskoy universitete." *Türkologiya*, 3, ss. 86–94.